

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΥΨΗΛΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ
ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΝ ΣΤΗΝ Β. ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ

Δρ. ΕΡΑΤΩ ΖΕΛΛΙΟΥ-ΜΑΣΤΟΡΟΚΩΣΤΑ

Κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας (1453-1600 περίπου) πρέπει να λειτουργούσαν στοιχειώδη σχολεία σε κάποιες μεγάλες πόλεις του βορειοελλαδικού χώρου. Στην Κωνσταντινούπολη, κατά παλαιά παράδοση, επί της πατριαρχείας του Γενναδίου Σχολαρίου, του πρώτου μετά την Άλωση πατριάρχη, ο οποίος έτόνιζε «οὕτω τῆς τῶν λογίων τέχνης ἀμελουμένης, μὴ μόνον σοφίας κινδυνεύομεν στερηθῆναι καὶ μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν φωνὴν αὐτὴν ἡμῶν ἀγνοῆσαι¹», ἀνασυστήνεται καὶ λειτουργεῖ ἡ περιφημὴ ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ Πατριαρχικὴ Σχολή. Λόγιοι, ὅμως, οἱ ὅποιοι κατέχουν τὸ πατριαρχικὸ ὄφρῆκιο τοῦ μεγάλου ρήτορα, ὅπως ὁ Μανουὴλ Κορίνθιος, ὁ Ἀντώνιος Καραμαλίκης, ὁ Μανουὴλ Γαλισιώτης, ὁ Θεοφάνης Ἐλεαβούλκος καὶ ἄλλοι, συγκεντρώνουν γύρω τους μικρὸ ἀριθμὸ μαθητῶν. Ρητὴ μαρτυρία ἀναφέρει ἴδρυση πατριαρχικοῦ σχολείου μόνον ὅταν ἔγινε πατριάρχης ὁ Ἰωάσαφ Β' (1556-1565), στὸ ὁποῖο διδάσκει ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλάς καὶ κατὰ τὸν υἱὸ του Θεοδόσιο «ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν φωνὴν καὶ τέχνην εἰς μαθητὰς² ιε' (15)».

Σχολεῖο λειτουργεῖ καὶ στὴν Ἀδριανούπολη, ποὺ διευθύνει τὸ 1555 ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλάς, τὸν ὁποῖον ὁ τότε μητροπολίτης Ἀδιαρνονπόλεως Ἰωάσαφ καὶ μετέπειτα πατριάρχης μὲ ἐπιστολὴ του συμβουλεύει: «τοὺς δὲ μαθητὰς πρὸς Θεοῦ μὴ ἀμέλει, ἀλλὰ πάση δυνάμει ἐν ἐπιμελείᾳ καὶ καθαρᾷ συνειδήσει σπούδασον³».

1. Χρ. Πατρινέλης, «Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὶς ἀπαρχὲς τῆ πρώτης ἀναγεννήσεως τῆς παιδείας», *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. 1, σ. 367.

2. Βλ. ὅπ. π. σημ. 1, 6. 373.

3. Βλ. ὅπ. π. σημ. 1, 6. 373

Στην Ἀδριανούπολη εὐρίσκεται ἤδη τὸ 1454-1457 ὁ Μανουὴλ Χριστόνυμος: «γράμματα διδάσκων ὀλίγα πάνυ παιδάκια... τῶν ἐκεῖσε ἀρχόντων», καὶ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ καὶ ὁ δάσκαλος Δημήτριος, τὸν ὁποῖο πλήρωνε ὁ «μέγας ἐμίνης» τοῦ σουλτάνου Νικόλαος Ἰσιδώρος.

Σχολεῖο λειτουργεῖ καὶ στὴν Θεσσαλονίκη, διότι το 1490 προσκαλεῖται «ἐξ Ἰταλίας» ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ὁ Ἰωάννης Μόσχος, «Λάκων, ἀνὴρ λογιώτατος», νὰ διδάξῃ στὴν πολυάνθρωπη πόλιν «ἐπὶ μισθῶ ἀπὸ τοῦ δημοσίου⁴», δηλαδή ἀπὸ τὸ «Κοινὸν τῶν Θεσσαλονικέων⁵». Τὴν ἴδια ἐποχὴ διδάσκει στὴν Θεσσαλονίκη ὁ Θεοφάνης, ὁ ὁποῖος ἀργότερα γίνεται μητροπολίτης αὐτῆς. Το 1559 ἀναφέρεται ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης λόγιος Δημήτριος ὁ Διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας νὰ διδάσκη σὲ σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης. Το 1580 καὶ γιὰ πολλὰ ἔτη διδάσκει ὁ Ματθαῖος Κρητικός, δάσκαλος τοῦ πατριάρχη Ἱερεμία Β' τοῦ Τρανουῦ, «ὅστις κατόκησε πολλοὺς χρόνους ἐν Θεσσαλονίκη καὶ ἔβγαλε μαθητάς⁶». Καὶ ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κρούσιος, το 1585 ὁ «Γεώργιος Ἀθηναῖος, ἱερεὺς, διδάσκει ἐν Θεσσαλονίκη ἰ' (10) παῖδας».

Καὶ ὁ Χαρίσης Πούλιος γράφει γιὰ ἄλλες ἐστίες παιδείας κατὰ τὴν δύσκολη αὐτὴ ἐποχὴ: «Εἰς δὲ τὸν Ἄθω, τὸ ἀγιώνυμον Ὅρος, ὅπου ἔνεκα τῶν περιστάσεων κατέφευγον ἔκ τε Βυζαντίου καὶ ἀλλαχόθεν πολλοὶ εὐγενεῖς λόγιοι, ἡ ἀρχαία παιδεία δὲν εἶχεν ἐκλείψει ἐντελῶς, ἀλλὰ παρὰ τῶν Μοναχῶν τούτων οὐ μόνον βιβλιοθηκαὶ πολῦτιμοι διετηρήθησαν, ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς Μοναῖς, ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα αὐτὰ μετεδίδοντο εἰς τοὺς ὁμογενεῖς αὐτόθι καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀγάπιος ὁ Μοναχός, Χρῆς, ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὅρει ἐκπαιδεύθεις οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα ἐξέδωκεν, ἀλλὰ καὶ ἐδίδασκε δωρεάν τὰ Ἑλληνικὰ τοὺς εἰς τὸ δωμάτιόν του προσερχομένους. Ἀγιορεῖται Μοναχοὶ διάσημοι διὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου καὶ τὴν ἀγνείαν τῶν ὑπῆρξαν διδάσκαλοι τῶν παίδων κατὰ τὰς πόλεις... κατὰ δὲ τὴν λοιπὴν Μακεδονίαν, ἥτις τρόπον τινὰ ἀπὸ κοινῆς τιнос

4. Ἄνδρ. Μουστοξίδης, "Ἰωάννης, Γεώργιος καὶ Δημήτριος Μόσχος, Ἑλληνομνήμων 7 (1845) 38 6.

5. Τὰ προνόμια αὐτοδιοικήσεως, τὰ ὁποῖα οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν παραχωρήσει στοὺς Θεσσαλονικεῖς, διατηροῦνται ἕως τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας.

6. Μ. Ι. Γεδεών, "Θεσσαλονικέων παλαιὰ κοινοτικὰ διενέξεις", *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 18.

έστίας διέδωσε τὸ φῶς Παχωμίου τοῦ Ῥουσάνου (1509-1553). Ὁ λογιώτατος οὗτος ἀνὴρ, πολλῆς ἀπολαύων φήμης καὶ ὑπολήψεως, περιηγησάμενος πλὴν ἄλλων Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ τὴν Μακεδονίαν, πολλαχοῦ αὐτῆς ἐδίδαξε τὰ Ἑλληνικά μετὰ καρποφορίας⁷. Ἔλλες πόλεις, ὅπου ὑπῆρχαν σχολεῖα, ἦταν οἱ Σέρρες, ἡ Κορυτσά⁸, τὰ Σκόπ(ε)ια, ἡ Φιλιππούπολη, ἡ Σωζόπολη, ἡ Ἀγκιάλος.

Μία συνοδικὴ ἀπόφαση τοῦ 1593, ἐπὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμία Β', ἀναφέρει καὶ τὰ ἑξῆς: «ᾤρισεν ἡ Ἁγία Σύνοδος, ἕκαστον ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καὶ δαπάνην τὴν δυναμένην ποιεῖν, ὥστε τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσι διδάσκειν καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις, ἐὰν τῶν ἐπιτηδείων χρεῖαν ἔχωσιν». Ἐκτοτε ἐνισχύεται ἡ παιδεία στὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό, διότι ὑπάρχει ἕνας κεντρικὸς φορέας γιὰ τὴν παιδεία, ἡ Ἐκκλησία, στὴν ὁποία προσφεύγουν καὶ οἱ διαθέτες κληροδοτημάτων γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων.

Ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα ἡ παιδεία ἐνισχύεται καὶ στὴν Β. Βαλκανικὴ, ἀφοῦ οἱ μητροπόλεις ὑπάγονται στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ πολλοὶ ἱεράρχες εἶναι Ἕλληνες. Σχολεῖα πρώτου κύκλου σπουδῶν, τὰ ὁποῖα παρέχουν τὴν στοιχειώδη μόρφωση, τὰ λεγόμενα σχολεῖα τῶν κοινῶν καὶ ἱερῶν γραμμάτων, λειτουργοῦν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κορυτσά, τὰ Σκόπ(ε)ια, τὴν Φιλιππούπολη, τὴν Σωζόπολη, τὴν Ἀγκιάλο, καὶ στὸ Ἀργυρόκαστρο ἀπὸ τὸ 1633, στὴν Μοσχόπολη, στὰ Βελεσσά, στὸ Βουκουρέστιο, στὸ Ἰάσιο. Σὲ κάποιες ἀπὸ τίς πόλεις καὶ κωμοπόλεις, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κοινὰ σχολεῖα, δημιουργοῦνται καὶ σχολεῖα δευτέρου κύκλου σπουδῶν, τὰ ὀνομαζόμενα ἑλληνικὰ σχολεῖα. Καὶ στὸ Βουκουρέστιο ἐπὶ ἡγεμονίας Σερμπᾶν Καντακουζηνοῦ (1640-1688) ἰδρύεται σχολεῖο καὶ τρίτου κύκλου σπουδῶν, ἡ Ἀκαδημία, ἡ ὁποία στεγάζεται στὴν μονὴ τοῦ Ἁγίου Σάββα, ἡ ἐπικληθεῖσα *Ἡγεμονικὴ Ἀκαδημία καὶ Μεγάλῃ Σχολῇ*. Τὸ 1692, ὅταν διευθυντὴς εἶναι ὁ Σεβαστὸς Κιμενίτης ὁ

7. Χαρ. Πούλιος, «Σύντομος ἔκθεσις περὶ τῇ ἐν Μακεδονίᾳ καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 16^{ης} ἑκατονταετηρίδος», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου* (1911) 201.

8. Ἄλκ. Ἀγγέλου, «Ἡ παιδεία στὴν Κρήτη καὶ τὰ Ἐπτάνησα», *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. 1, σ. 379.

Τραπεζούντιος, αναδιοργανώνεται και επί ενάμισο αιώνα, με την 'Ακαδημία⁹ του 'Ιασίου, ή όποία ιδρύεται στις αρχές του 18ου αιώνα, είναι έστις της έλληνικής παιδείας και συντελούν τα μέγιστα στην ψυχική προπαρασκευή της έθνικης μας παλιγγενεσίας, άφοϋ διδάσκουν όλοι σχεδόν οί διασημότεροι Έλληνες λόγιοι της έποχής, όπως ο Μανασσής 'Ηλιάδης, ο Καυσοκαλυβίτης, ο Λάμπρος Φωτιάδης, ο Βενιαμίν Λέσβιος, οί καταγόμενοι από τα Ζαγοροχώρια της 'Ηπείρου Νεόφυτος Δούκας¹⁰ και Γ. Γεννάδιος, ο Κούμας και άλλοι. Στην εξάπλωση της έλληνικής παιδείας βοηθούν και τα έλληνικά τυπογραφεία, που υπάρχουν στο Βουκουρέστιο, το 'Ιάσιο, αλλά και η *Φιλολογική Έταιρεία*, που ιδρύεται το 1810 στο Βουκουρέστιο με πρωτοβουλία του μητροπολίτη 'Ιγνατίου, με κύριο έργο την μέριμνα για την πρόοδο των μαθητών.

Τόν 18ο και κυρίως τον 19ο αιώνα ή έλληνική παιδεία βρίζεται σε τέτοια άνθηση, ώστε ο Κορδικάς το 1808 γράφει: «'Από την Βλαχία και την Μολδαβία ως την Αίγυπτο και από την Σμύρνη ως την Κέρκυρα δέν υπάρχει πόλις, δέν υπάρχει νησί όπου δέν θά βρῆτε ένα δημόσιο σχολείο για δωρεάν παιδεία με δαπάνες της κοινότητας». Τρία έτη αργότερα το περιοδικό *Λόγιος Έρμης* γράφει: «Είς όλας σχεδόν τās πόλεις και χώρας της 'Ελλάδος εύρίσκονται δύο σχολεία, το μὲν κοινόν, το δὲ 'Ελληνικόν λεγόμενα, εις το όποιον τουτο το δεύτερον παραδίδεται Γραμματικώς ή Παλαιά 'Ελληνική γλώσσα». Και το 1814 ο 'Αγγλος Leake: «Σήμερα δέν υπάρχει έλληνική κοινότητα, ακόμη και με μέτριες οικονομικές δυνατότητες, τόσο στην κυρίως 'Ελλάδα όσο και σε άλλες περιοχές της Τουρκίας ή στις χώρες της αυστριακής κυριαρχίας και στην Ρωσία, που να μὴν ενισχύει ένα σχολείο για την εκμάθηση της αρχαίας έλληνικής και, σε πολλές περιπτώσεις, των άλλων κλάδων της παιδείας¹¹». 'Ακόμη και στο Βελιγράδιο λειτουργεί σχολείο και τουλάχιστον από το 1718 και τον 19ο αιώνα ιδρύονται και άλλα δύο έλληνικά σχολεία.

9. Ο Γ. Τζιαφέτας, «'Η έθνική προσφορά του βαρώνου Μπέλλιου, *Μακεδονική Ζωή*, 30b (Νοέμβριος 1991) 26, 31, γράφει ότι την ίδρυσε ο ήγεμόνας Γρ. Γκίκας το 1774.

10. Ο Νεόφυτος Δούκας είχε ξοδέψει 150.000 φράγκα για την έκτύπωση συγγραμμάτων του, τα όποια διένειμε δωρεάν στους μαθητές του.

11. 'Αλκ. 'Αγγέλου, «'Η εκπαίδευση», *Ιστορία του έλληνικού έθνους*, τ. ΙΑ', σ. 320.

Στήν Β. Ήπειρο ό Κοσμάς ό Αϊτωλός ίδρυσε σχολεία κυρίως στην περιοχή τής Χιμάρας. Στο Δέλβινο, πού λειτουργεί σχολείο από τό 1682, τό 1874 ίδρύεται άλληλοδιδασκικό σχολείο και παρθεναγωγείο. Στο Άργυροκάστρο τό 1862 λειτουργεί και παρθεναγωγείο στο όποιο φοιτούν 150 μαθήτριες από τό πρώτο έτος τής λειτουργίας του. Στήν Δρόβιανη, όπου λειτουργούν δύο σχολεία από τό 1770, τό 1878 ίδρύεται και σχολείο θηλέων. Στήν έπαρχία Κορυτσάς τό 1873 λειτουργούν 29 κοινά σχολεία, 12 άλληλοδιδασκικά, 3 μικτά, 1 όκτατάξιο παρθεναγωγείο, 2 έλληνικά. Στήν Μοσχόπολη λειτουργεί τό περίφημο στίς άρχές του 18ου αιώνα *Έλληνικόν Φροντιστήριο*, τό 1744 τελειοποιείται και όνομάζεται *Νέα Άκαδημία*· από τό 1734 λειτουργεί και τυπογραφείο. Και στο Κεστοράτι τής έπαρχίας Άργυροκάστρου ό Χρηστάκης Ζωγράφου τό 1873 ίδρύει τά *Ζωγράφεια Διδασκαλεία* άρρένων και θηλέων, τά όποια λειτουργούν έως τό 1892 και οι άπόφοιτοι δάσκαλοι και δασκάλες ήταν ύποχρεωμένοι νά διδάσκουν στα σχολεία τής Ήπειρου. Και άλλοι Ήπειρώτες προσφέρουν χρήματα για τήν άνέγερση διδασκείων, όπως ό Κωνσταντίνος Ζάππας, ό όποιος χρηματοδοτεί τήν άνέγερση διδασκείων στο Δέλβινο, Δρόβιανη, Λάμποβο, Λέκλη, Νιρβάνη, Πρεμετή, αλλά και εκτός Β. Ήπειρου, όπως στην Άδριανούπολη, στίς Φέρες Θράκης κ.λπ.

Στήν Θράκη, έπειδή καθολικά και προτεσταντικά σχολεία ύπόσχονταν δωρεάν τροφή και μόρφωση στα παιδιά των ορθόδοξων, ίδρύονται κυρίως τό δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα πολλά νέα σχολεία, ιδίως παρθεναγωγεία, αλλά και διδασκαλεία για τήν προετοιμασία μορφωμένων δασκάλων, οι όποιοι αντικαθιστούν τους μοναχούς και κληρικούς, με τήν φροντίδα τής Κεντρικής Έκπαιδευτικής Έπιτροπής, των συλλόγων και των εύεργετών. Γι' αυτό στο βιλαέτι Άδριανουπόλεως¹² τό 1878 λειτουργούν 238 έλληνικά σχολεία, στα όποια φοιτούν 17.920 μαθητές επί ελληνικού πληθυσμού 302.350 κατοίκων, ενώ κατά τά έτη 1896-1901 λειτουργούν 287-372 έλληνικά σχολεία άντιστοιχώς. Στήν Άδριανούπολη, με προσπάθειες του ίατρού και γραμματέα του ελληνικού προξενείου Γ. Καραπαναγιώτη, λειτουργεί από τό 1886 διδασκαλείο άρρένων προσαρτημένο ως άνώτερο τμήμα στο γυμνάσιο τής πόλεως. Τήν

12. Έρ. Ζέλλιου-Μαστοροκόστα, *Ή παιδεία κατά τήν περίοδο τής Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 51.

Ίδια εποχή λειτουργεί και διδασκαλείο θηλέων προσαρτημένο στο *Ζάππειο Παρθεναγωγείο*.

Στην Ανατολική Ρωμυλία (Β. Θράκη) οί 80.200 Έλληνες, οί οργανωμένοι σέ κοινότητες μέ δημογεροντίες και σχολικές επιτροπές, κατά τό σχολικό έτος 1878-1879 διατηρούν 52 σχολεία κατώτερης και μέσης εκπαιδύσεως μέ 63 δασκάλους, όπου φοιτούν 3.661 μαθητές. Τά σχολεία αυτά, παρά τις πιέσεις που δέχονται από την εφαρμοζόμενη βουλγαρική πολιτική, λειτουργούν ακολουθώντας πιστά τά έλλαδικά πρότυπα ως προς τις βαθμίδες και την ονομασία τους, τις μεθόδους διδασκαλίας, τους γενικούς κανονισμούς του πατριαρχείου (1860) και τά σχολικά έγχειρίδια. Η ελληνική δραστηριότητα όχι μόνον παραμένει άκμαία αλλά έντεινεται και ό αριθμός των σχολείων κάποια χρονικά διαστήματα άνέρχεται σέ 62. Ειδικώτερα στην Φιλιππούπολη λειτουργούν 6 σχολεία. Όνομαστά είναι τά *Ζαρίφεια Έκπαιδευτήρια*¹³ Φιλιππουπόλεως, τά όποια ιδρύθηκαν τό 1874 μέ πρωτοβουλία του *Θρακιικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* και επιχορήγηση του Γ. Ζαρίφη και άπετελούντο από την *Κεντρική Έλληνική Σχολή* και τό *Κεντρικό Παρθεναγωγείο*.

Στά δύο βιλαέτια της Μακεδονίας (συμπεριλαμβάνεται και ή Ν. Μακεδονία), Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου, στο τέλος του 19ου αιώνα και έως τό 1912 λειτουργούν 1.041 εκπαιδευτικά ιδρύματα μέ 1704 δασκάλους και 68.000 μαθητές και μαθήτριες. Στην Θεσσαλονίκη τό 1856 τό παρθεναγωγείο, τό όποιο είχε ιδρυθή τό 1845, προάγεται σέ *Ανώτερον Κεντρικόν Παρθεναγωγείον*, δηλαδή σέ επίπεδο γυμνασίου και οί απόφοιτες αυτού στέλνονται ως δασκάλες σέ όλη την Μακεδονία νά διδάξουν τά έλληνόπουλα. Τό 1872 ιδρύεται διδασκαλείο άρρένων στις Σέρρες και τό 1875-1876 στην Θεσσαλονίκη, τό όποιο άργότερα διαλύεται και ιδρύονται δύο υποδιδασκαλεία, άρρένων και θηλέων. Η Θεσσαλονίκη είναι τό μεγαλύτερο κέντρο παιδείας μέ 32 εκπαιδευτικά ιδρύματα και ακολουθεί τό Μοναστήριό μέ 19. Για την λειτουργία των 1.041 σχολείων δαπανώνται 1.500.000 φράγκα έτησίως. Από αυτά 1.000.000 προέρχονται από τά έσοδα των κοινοτήτων, 250.000 από δωρεές και εισφορές των κατοίκων και 250.000 από προσφορές του

13. Ό Τρ. Εύαγγελίδης, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1936, σ. 81, αναφέρει ότι ιδρύθηκαν τό 1876.

Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ τῶν τοπικῶν φιλολογικῶν συλλόγων.

Καὶ ἔκθεση τοῦ ἐπιθεωρητῆ Κ. Γιέρσου, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἔχη συνταχθῆ τὸ 1882, ἀναφέρει γιὰ κάποια σχολεῖα τῆς Β. Βαλκανικῆς: «Τὰ Σκόπια κατοικοῦνται ὑπὸ 6.000 περίπου οἰκογενειῶν, ὧν αἱ 4.000 εἶνε χριστιανικαί, 80 ἰσραηλιτικαί, καὶ αἱ λοιπαὶ ὀθωμανικαί... Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν ὁ δεξιὸς χορὸς ψάλλει ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ὁ δὲ ἀριστερὸς ἐν βουλγαρικῇ χάριν τῶν μὴ εἰδόντων τὴν πρώτην, ἀλλ' ἐμμενόντων εἰς τὰ πάτρια καὶ μετὰ ζήλου καλλιεργούντων τὰ ἑλληνικά γραμμата... Τὸ Σχολεῖον τῶν ἀρρένων περιλαμβάνει 41 μαθητάς... Τὸ Νηπιαγωγεῖον ἀριθμεῖ 47 νήπια... Τὰ τῶν σχολείων¹⁴ ἐπιμελεῖται τετραμελής ἐφορεία, ἀποτελουμένη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπὸ νέων, ἐν οἷς ὑπάρχει συννηνωμένον τὸ προοδευτικὸν μετὰ τῆς ὠρίμου σκέψεως. Πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἰδρυμάτων ἀπὸ τίνος χρόνου συνέστησαν καὶ Φιλεκπ. Σύλλογον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ πρόοδος» ἐπὶ σκοπῷ ἐμψυχώσεως τῶν σχολείων καὶ ὑποστηρίξεως ἀπόρων μαθητῶν διὰ τῆς παροχῆς βιβλίων, ἔτι δὲ καὶ ἐνδυμάτων καὶ ὑποδημάτων...

Τοῦ Βηρωροῦ οἱ μαθηταὶ καὶ αἱ μαθήτριάς δὲν ὑπερβαίνουνσι τὸν ἀριθμὸν 200, πέντε (5) δὲ διδάσκαλοι καὶ τρεῖς (3) διδασκάλισσαι διδάσκουσι τὰ τέκνα αὐτῶν...

Τὰ Βελεσᾶ κατοικοῦνται ὑπὸ 4.000 οἰκογενειῶν, ὧν τὰ 2/3 ἀποτελοῦνται ὑπὸ Χριστιανῶν καὶ τὸ ὑπόλοιπον 1/3 ὑπὸ Τούρκων. Τῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν 120 μόνον λαλοῦσι κατ' οἶκον τὴν βλαχικὴν ὡς καταγόμεναι ἐκ τῆς Μοσχοπόλεως κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐμμένωσιν εὐλαβῶς εἰς τὰ πάτρια καὶ καλλιεργούντες τὰ ἑλλ. γραμμата διατηροῦσι ἑλληνικὰ σχολεῖα, ... Τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον περιλαμβάνει 11 μαθητάς... Τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον περιλαμβάνει 40 μαθητάς... Τὸ Νηπιαγωγεῖον μικτὸν ὄν, περιλαμβάνει 96 παιδιὰ...

Τὸ Γεβγελί (ἡ Γευγελή) εἶναι κωμόπολις κατοικουμένη ὑπὸ 350 οἰκογενειῶν, αἵτινες λαλοῦσι μὲν κατ' οἶκον τὴν βουλγαρικὴν, ἀλλ' ἐμμένωσι σταθερὰ εἰς τὰ πάτρια, καλλιεργοῦν τὰ ἑλληνικά γραμμата διατηρῶντας Ἑλληνικὸν σχολεῖον, Δημοτικὸν καὶ Νηπιαγω-

14. Στὰ Σκόπια, τοὺς ἀρχαίους Σκούπους, ἀργότερα λειτούργησε καὶ ἀστική σχολή.

γειον... Τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον ἀριθμεῖ 13 μαθητὰς... Τὸ Δημοτικὸν περιέχει 46... Τὸ Νηπιαγωγεῖον περιέχει 110 παιδιὰ...»¹⁵.

Ὁ Ἀναστάσιος Τσοῦφλης ἔκτισε τὰ *Τσοῦφλεια Ἐκπαιδευτήρια* στὴν Γευγελή. Μὲ δικῆς του δαπάνες εἶχαν κτισθῆ καὶ ἄλλα ἐπιβλητικὰ διδασκῆρια σὲ χωριὰ καὶ κωμοπόλεις τῆς Β. Βαλκανικῆς καί, ὅπως ἔκαναν καὶ ἄλλοι ἔθνικοὶ εὐεργέτες, ἄφησε τὸ *Τσοῦφλειο κληροδόστημα* γιὰ νὰ σπουδάζουν ἄποροι νέοι Ἑπειρωτῆς στὸ πανεπιστήμιον τῆς Ἀθήνας. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνέργειες βοήθησαν τὰ μέγιστα ὥστε νὰ ἰδρυθοῦν στὴν Β. Βαλκανικῇ πολλὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, στὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν τὰ ἑλληνόφωνα καὶ σλαβόφωνα ἑλληνόπουλα, ἀλλὰ καὶ παιδιὰ ἄλλων ἐθνοτήτων, διότι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦταν ἡ γλῶσσα τῶν πεπαιδευμένων, ἡ γλῶσσα πού «ἦν ὁ φορεὺς τῆς φήμης¹⁶».

14. Ἀρχεῖο Ι.Μ.Χ.Α., τμῆμ. Ζ, φάκ. 1, ἀρ. ἐγγρ. 83 καὶ Ἔρ. Ζέλλιου-Μαστοροκώστα, *Ἡ παιδεία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 106-111.

16. Κ. Καβάφης, *Ἐν δῆμῳ τῆς Μ. Ἀσίας*.